

HAZÁDNAK ÖNKÉNTÉLENÜL...?

Kisebbségi pozíció és alkotói stratégiák Brazíliában és Magyarországon

Az alábbiakban olvasható lapunk első váltóinterjúja. Kicsit olyan ez, mint a váltófutás: a beszélgetés kezdeményezője teszi fel az első kérdést, majd az, aki erre válaszol, utána valaki mástól kérdezhet. A stafétát ezúttal SÓNIA SOBRAL (Centro Cultural São Paulo), BALOGH RODRIGÓ és ILLÉS MÁRTON (Független Színház), IRAMAIA GONGORA és EUGÊNIO LIMA (Legítima Defesa), valamint ERDŐDI KATALIN adogatja egymásnak.

Erdődi Katalin: Érdekes párhuzamokat látok a Független Színház és a Legítima Defesa munkája között, főképp az önreprezentáció kérdésében. Ezért is kezdeményeztem ezt a beszélgetést, mert kíváncsi vagyok, hogyan alkottok művészként egy olyan, ún. „kisebbségi pozícióból”, amelyet túlnyomórészt a többségi társadalom, a többségi kultúra határoz meg. Sóniával mindkettőnket foglalkoztat a kurátori felelősség kérdése, ezen belül is az, hogy reprezentáció és láthatóság szempontjából milyen politikát képviselünk az intézményeinkben, illetve művészeti programjainkban. Hogyan tudunk másképp dolgozni, hogyan tudunk tenni az ellen, hogy a többségi társadalom, illetve kultúra kirekesztő hatását termeljük újra? A művészeti és kulturális munka potenciálját elsősorban a képzelőerőben látom, abban, hogy képesek vagyunk másképp elképzelni és láttatni a világot – nemcsak egy-egy alkotáson keresztül, hanem rendszerszinten is. Eugênio és Iramaia, számomra a kollektívátok nevének – Legítima Defesa – történelmi vonatkozása van, főképp észak-amerikai polgárjogi mozgalmak jutnak róla eszembe. Hogyan választottátok, mi volt az apropója?

Eugênio Lima: A név a csoport megalakulásához köthető. Az első együttműködésünk a Brett Bailey dél-afrikai rendező *Exhibit B* című előadása körül kialakult bonyolult helyzetre reagált. A darab a gyarmatosító múltat, valamint napjaink rasszizmusát tárgyalja, miközben formailag egy emberi állatkeretet idéz meg, ahol a fekete előadók az „állatok”. Az előadást a MIT Fesztivál¹ hívta meg São Paulóba, ahol a tervek szerint helyi közreműködők játszották volna a feketéket. Az lett volna a feladatuk, hogy megtestesítsék a rendező által kreált képeket, és mindezt némán, vagyis nem volt lehetőségük a meg-

szólásra, mert a tárgyasításuk rendezői koncepció volt. A brazil fekete mozgalom tiltakozásba kezdett az előadás ellen, míg a többségi sajtó támogatta a darab bemutatását. Fontos kérdések merültek fel: miért hívott meg a fesztivál egy fehér rendezőt, hogy a rabszolgaság és a gyarmatosítás brutalitásáról beszéljen? Kulturális kisajátításról van-e szó? Mi a rendező szerepe, és milyen pozícióból beszél?

Iramaia Gongora: A helyi közreműködők ismerték a darab tartalmát, megkapták a videodokumentációt, hogy tudják, mit kell majd csinálniuk. Ezért mindenki, beleértve a fekete mozgalmat is, azzal vádolta őket, hogy eladták magukat, amikor elvállalták a szerepet. Hatalmas botrány tört ki, ami nemcsak a rendező és a fesztiválszervezők számára volt rettenetes, hanem az előadóknak is, akiket ilyen módon újra elhallgattattak.

E. L.: A fesztivál „Faji kérdések a színházban” címmel felkért egy szeminárium vezetésére. Óriási vitáink voltak, és végül úgy döntöttem, hogy nem támogatom a darabot. Rájöttem, hogy ha a MIT műsorra tűzi az előadást, akkor néhányan mindent megtesznek majd azért, hogy ellehetetlenítsék, miközben mások azért tesznek meg majd mindent, hogy akár rendőri védelem alatt bemutathassák a fesztiválon az előadást. Azaz adott esetben a rendőrség fekete embereket fog megverni azért, hogy más fekete emberek játszassák ezt a darabot. Ez így már politikai döntés, nem csupán művészeti kérdés. Végül az előadást lefűjték, a kurátorok anyagi okokra hivatkoztak. A fekete mozgalom győzelemként, a sajtó cenzúraként könyvelte el a történeteket. Brett, a rendező áldozattá vált, míg a közreműködőket továbbra is azzal vádolták, hogy nincs politikai tudatuk. Ezt követően kerestek meg az előadók azzal a kéréssel, hogy csináljunk egy intervenciót válaszként. Nem akartam a darab körül kialakult helyzetet tovább tárgyalni, ezért azt javasoltam, hogy foglalkozzunk azzal, amiért mindennap harcolunk, ez pedig az életben maradáshoz való jog. Megbeszéltük, hogy a fekete fiatalok elleni

¹ A MITSp 2013 óta São Paulo nemzetközi színházi fesztiválja, amely a kortárs világszínház tendenciáiba nyújt betekintést, és elsősorban olyan produkciónkat hív meg, amelyeket a formai kísérletezés és a társadalomkritika jellemez.

népi társulást csinálunk darabot, amelyben mindenki csak arról beszélhet, amit közvetlenül megélt, amiért személyesen felel. Az előadók elbeszéléseit a fekete diaszpóra történelméhez kapcsolódó történetekkel ötvöztük, így egyszerre valósult meg az önreprezentáció, és adtunk hangot az őseinknek. Veszélyben vagyunk, ezért választottuk az „önvédelem” nevet. Röviden: a művészetem önvédelem.

Én Rodrigót szeretném kérdezni arról, hogy a Független Színházban hogyan egyeztetik össze a nemzeti hovatartozás kérdését a roma emberek nézőpontjával.

Balogh Rodrigó: A munkáinkban romák és nem romák dolgoznak együtt. Nagyon fontos számunkra, hogy társadalmi, politikai és gazdasági tekintetben ki mit gondol arról a közösségről, amelyben él. Egyszerre szólítjuk meg a többségi társadalmat és a romákat. Nagyon figyelünk arra, hogy ne essünk a „kulturális gettó” csapdájába, ezért a közös ügyekre helyezzük a hangsúlyt. Mondok egy példát: Magyarországon évről évre kb. egy kisvárosnyi ember hal meg kórházakban, ezért *Selejtesek* címmel készítettünk egy előadást. Ez egyszerre szól a roma és nem roma emberek felelősségéről, illetve a cselekvés lehetőségéről, arról, hogy mit tehetünk a változásért. A dráma műfajában egyszerű dolgunk van, hiszen vannak drámai hőseink, akiknek narratív szálakban megragadhatjuk az útját. Képesek dönteni, reagálni egy-egy kihívásra, problémára, felelősséget vállalnak, cselekszenek, néha elbuknak, de nem a bukás az érdekes, hanem az, hogy hogyan kelnek fel újra. Jobb esetben

változást hoznak szűkebb-tágabb környezetükbe. A „roma hősök” középpontba állításával mi is egy széles körben elterjedt dramaturgiai hagyományhoz csatlakozunk, amely az ókori görögöktől a modern amerikai drámán át a magyar drámai hagyományokig ível. Ilyen szempontból a munkánk univerzálisnak mondható, de annyiban különleges, hogy talán bátrabban beszélünk a közös kihívásokról, roma és nem roma emberek kihívásairól. Azt állítjuk, hogy egy hajóban evezünk. Ebben látszólag nincs semmi forradalmi, de ez nem teljesen igaz. Egy kis történelmi előzmény: hat-hétszáz éve élnek romák Magyarországon, de az én családom például csak hatvan-hetven évvel ezelőtt telepedhetett le, kaphatott földet. Ezután ötven évnek kellett eltelnie, míg meglett a családban az első érettségi. Oktatás tekintetében hatalmas lemaradásunk van, alig van értelmiségünk. Igaz, évről évre javul a helyzet, de egyúttal azt is tapasztaljuk, hogy a többségi társadalom *nem tud* mit kezdeni a roma értelmiséggel. Rettenetesen zavarba jönnek attól, ha a saját kihívásaikat látják a színpadon roma emberektől. Művészeti kurátoroktól is gyakran azt a visszajelzést kapjuk, hogy „úgy viselkedünk, mintha nem lennénk cigányok”. Ebből kifolyólag úgy gondolom, mindenképpen előremutató a munkánk azáltal, hogy nem a különbözőségekre, hanem a közös ügyekre helyezzük a hangsúlyt.

E. K.: Hozzáfűzhetek ehhez egy rövid anekdotát? Németországban a Münchner Kammerspiele nemrég két különböző rendezésben mutatta be a *Mittelreich* (Középgazdag) című da-

rabot. Az első verzió zenés színház volt, és egy tehetős, vidéki bajor család történetén keresztül beszélt Németország történelméről. Másodjára egy fiatal, fekete német rendező, Anta Helena Recke vitte színre a darabot, aki az első produkcióban rendezőasszisztensként dolgozott. Tulajdonképpen lemásolta az „eredeti” rendezést azzal a különbséggel, hogy a színészeket lecserélte egy kizárólag fekete stábra. Az előadás nagyon sok vitát váltott ki, ami számomra összecseng a Rodrigó által mondottakkal azzal kapcsolatban, hogy ki képvisel kit a színpadon, és mi történik, amikor a hasonlóság megjelenítése kényelmetlenebbé válik, mint a különbözőséggel való szembesítés.

B. R.: Sónia, amellet hogy kolonializmussal, hatalmi elnyomással és a kisebbségi reprezentáció kérdésével foglalkozol a munkáidban, ezeken az ideológiai aspektusokon kívül mi az, ami művészeti szempontból fontos hívószó számodra?

Sónia Sobral: Mind kurátorként, mind fehér emberként tisztában vagyok azzal, hogy hatalmam van. Ez többek között azt jelenti, hogy nincs veszélyben az életem, a rendőrség valószínűleg nem tesz kárt bennem. Nemrég *Minor Dance* címmel szerveztem egy sorozatot. A „kis” jelzőt nem mennyiségi jelzőként, a produkciók méretére használtam, hanem olyan kisebbségi pozíciók érdekelték, amelyek nem részei a fősodornak. Láthatatlan, ignorált valóságokat szerettem volna megmutatni, olyan valóságokat, amelyeket például a kapitalizmus lehetetlenné el azáltal, hogy bizonyos életformákat nem hagy létezni. Azok az életerők érdekelnék, amelyek ellenszegülnek ennek az elnyomásnak, és mindenképpen ellenére léteznek. Akár kortárs művészet, akár nem. Elviselhetetlennek tartom, hogy a homogenitást termeljük újra, az általánosítás ellenében dolgozom. Mondok egy példát: nemrég egy brazil antropológus,

Eduardo Viveiros de Castro *The Involunteers of the Fatherland* (Önkéntelen hazafiak) című előadása alapján készítettem egy darabot. Viveiros de Castro azt állítja, hogy Brazília őslakosai (az ún. indiánok²) voltak az első önkéntelen hazafiak, majd a rabszolgák következtek, mert egyik csoport sem saját akaratából vált a brazil nemzet részévé. Így fogalmaz: „A nyakukba hullott egy »haza«, amelyet nem kértek, és amely kizárólag halállal, betegséggel, megszegyenítéssel, rabszolgasággal és nincstelenséggel sújtotta őket.” Brazília „urai” kifosztották az őslakosokat és a feketéket, szegényekké tették őket, noha eredetileg nem voltak szegények. Nálunk az őslakosok földtelenek. El tudsz képzelni egy őslakost föld nélkül? Viveiros de Castro szerint mindenki, aki egy másfajta nemzetre, egy másfajta országra vágyik, önkéntelen hazafivá válik „egy olyan hazában, amelyet nem érzünk a magunkénak, egy olyan kormányval (vagy nem kormányval), amely nem képvisel és soha nem is képviselt minket.”³ Ez a szöveg nagy hatással volt rám. Akkor olvastam, amikor a volt elnökünket, Dilma Rousseffet megbuktatták, és mi, brazilok ráeszméltünk, milyen társadalmi átalakuláson megyünk keresztül, hogy ez egy államcsíny. Viveiros de Castro rámutatott arra, hogy ez a puccs már ötszáz évvel ezelőtt elkezdődött. Nem sokkal ezután találkoztam Fernandával, aki Piauíban, az egyik legszegényebb brazil tartományban egy kis faluban él. Hihetetlen erejű előadóművész,

2 Brazíliában ma is használatos és politikailag korrektnek számít az indián (indio) elnevezés az őslakos törzsekre.

3 Eduardo Viveiros de Castro, *The Involunteers of the Fatherland*. Az előadás 2016 áprilisában hangzott el Rio de Janeiróban, hivatkozott angol fordítása itt elérhető: <https://autonomies.org/2017/05/eduardo-viveiros-de-castro-landed-natives-against-state-and-capital/>.

Legitíma Defesa, előadás-dokumentáció.
Fotó: Cristina Maranhão

aki egy személyben, egy testben egyesíti az összes önkéntelen hazafit: transzszexuális, fekete, fehér, indián és szegény. Arra kértem Fernandát, hogy olvassa fel az előadás szövegét többekévéb, úgy, ahogy az antropológus is tette, mert szerettem volna életre kelteni a szavait, és ezáltal megidézni Brazília történelmének ezeket a pusztító fordulóit. Fernanda, valósággal „felfalta” a szöveget, fára mászott, kiabált. Csupa szabadság, csupa életerő annak ellenére, hogy transzszexuálisként minden egyes nap életveszélynek van kitéve.

Kurátorként fontos számomra a művészet formanyelve, ezzel dolgozom, de arra használom, hogy „kis életet”, elnyomott, elhallgattatott életformákat mutassak meg. Brazíliában ilyenek az őslakosok, a feketék, a szegények, a transzszexuálisok, akik nap mint nap küzdenek a túlélésért. Úgy képzelem, Magyarországon a romák helyzete lehet hasonló. Rodrigó, a jelenlegi politikai helyzet milyen hatással van a Független Színház szabadságára? Látsz párhuzamot a roma emberek és a brazil őslakosok helyzete között? Mit tanulhatnak a nem romák a romáktól egy olyan időszakban, amikor mindenki veszít a szabadságából, és nem feltétlenül tudja megvalósítani önmagát, hasonlóképpen ahhoz, mint amit a romák az egész történelmük során tapasztalhattak? Tisztában vagyok vele, hogy ezek a közösségek nagyon különbözőek, de mind kisebbségi helyzetben vannak, azaz osztoznak a túlélés nehézségeiben.

B. R.: A koronavírus okozta krízishelyzetben a magyar kormány felhatalmazást kapott arra, hogy rendeleti úton kormányozzon, azaz anélkül tud törvényeket elfogadni vagy módosítani, hogy a parlamenttel konzultálna. Számos, magát függetlennek nevező színház nehéz helyzetbe került – korábban is abban voltak, de most még inkább abban vannak –, mert mégiscsak állami vagy önkormányzati támogatásoktól függenek. Nagyon kevés intézménynek van normatív támogatása. A mai kulturális politika nem szereti azokat a színházakat, amelyek társadalmi, politikai témákkal foglalkoznak, ehelyett olyan igazgatókat neveznek ki kulturális intézmények élére, akik a kormányzati retorikát majmolják. A mi színházunk nemcsak névleg „független”, arra törekszünk, hogy ezt a függetlenséget művészi és anyagi szempontból is megteremtjük. A szakmai függetlenség azt jelenti számunkra, hogy bátran beszélünk a jelenkor témáiról olyan aspektusokból, amelyek minket érdekelnek, például a többség-kisebbség viszonyáról, de gyakran arról is, hogy egy szélsőséges nézeteket valló embernek mik a motivációi, milyen okokból csúszott ebbe az irányba érzelmileg és gondolatilag. Nincs öncenzúra, nincs semmilyen szakmai gát, legfeljebb a képességeink szabnak határt. A függetlenség másik pillére az anyagi függetlenségünk. Nem pályázunk állami forrásokra, kizárólag nyugat-európai magánalapítványok és az Európai Unió támogatásaiból működünk. Ez teszi lehetővé azt, hogy folyamatosan dolgozzunk, és a szakmai fejlődésünkkel foglalkozunk. Természetesen voltak évek, amikor semmilyen forráshoz nem jutottunk, de akkor is működöttünk, mert élő kapcsolatunk van különféle – roma és nem roma – közösségekkel, és ugyanúgy fontosnak tartottuk, hogy megjelenítsük az értékeiket vagy az előttük álló kihívásokat. Tehát a válaszom az, hogy igen, a politikai helyzet ellenére tudunk szabadon dolgozni Magyarországon.

Ami a romák és az őslakosok közötti párhuzamot illeti, az oktatási és kulturális alulreprezentáltság mindenképpen közös vonás. Jelenleg a mi munkánk – az, hogy roma drámai hősök történeteit dolgozzuk fel, mutatjuk be többek között a saját közösségünk körében – néhány száz embert érdekel.

Azaz többeket érdekelne, de a színház drága műfaj, ez korlátozza a hozzáférést. A közönségünk javarészt a többségi társadalomhoz tartozik, de igyekszünk őket aktivitásra bírni, hogy foglalkozzanak a romákkal, tekintsék fontosnak a helyzetüket. Kevés roma nézőnk van, de ez nem baj, mert ilyen szempontból a polgárosodás küszöbén állunk. Mindannyian tudjuk, hogy a színház a középosztály játékszere, ráadásul lomha műfaj is, ezért úgy gondolom, hogy a munkánk hosszabb távon, húsz-harminc év múlva fogja meghozni a gyümölcsét.

S. S.: Értem, hogy a többségi társadalom és a kisebbségek közötti hasonlóságokra fókuszáltak, és ily módon próbáltak szembeszállni a magyar társadalom előítéletességével, de egyúttal a különbözőségek megmutatását, a különbözőséghez való jog melletti kiállást is fontosnak tartom. Eugénio, tudnál erről többet mondani? Úgy gondolom, hasonlóképpen látjuk az identitásról, a kolonializmusról és a nemzeti hovatartozásról való beszéd mód nehézségeit.

E. L.: Van egy közös fogalmunk, az önreprezentáció. Számomra ez nemcsak arról szól, hogy hogyan élem az életem, és ezt hogyan mutatom be a színpadon. Az életemnek történelmi vetülete van. A diaszpóra tagja vagyok, ezért az angol, a portugál nem az őseim nyelve. A portugál, az a nyelv, amelyet egész életemben beszéltem, diszkriminál engem, mert a „fekete” szegény, a fekete szolga, gonosz, gyanús, alávaló.

I. G.: Ha utána nézel egy portugál szótárban, akkor ezeket a jelentéseket mind megtalárod a 'fekete' (negro, preto) szó alatt. Ez olyan módon skatulyáz be, amiből szinte lehetetlen kitorzni.

E. L.: A színpadon, a nyelvvel, a művészetemben azt szeretném elmondani, ahogy a világot látom. Ehhez hozzátartozik az a történelmi nézőpont is, amelyből megalkotom ezt a narratívát, számomra ez az önreprezentáció része. A színház nem feltétlenül a szabad önkifejezés helye. Brazíliában például kezdetben a keresztény hit és a portugál nyelv terjesztését szolgálta, azé a nyelvét, amely kirekeszt engem. Akkoriban ezt a területet többségében őslakosok és feketék lakták, a rabszolga-kereskedelem 40%-ának Brazília volt a célállomása. Valongo kikötőjén keresztül hetven év alatt 1 200 000 ember érkezett Rio de Janeiróba. A múltunk tele van erőszakkal. Ha ezt a történelmet mutatod meg a színpadon, akkor a narratíva megváltozik, még akkor is, ha egy burzsoá fehér drámát rendezel. Ahogyan más művészeti ágak is, a színház Brazíliában a nemzetépítést szolgálta. De hogyan tudsz nemzetet építeni, egy nemzetet képviselni, ha a szegény, fekete és őslakos emberek, azaz a lakosság túlnyomó része nincs jelen sem a színpadon, sem a közönségben? Amikor rendezek, számomra az az előadás nemcsak a különbözőséghez való jogról szól, hanem arról is, hogy szeretnék a saját történelmemről beszélni. Mert ha nem teszem, az őseimnek nem marad nyoma, egyszerűen kitörlik őket. Ezt nem hagyhatom.

Illés Márton: A Független Színháznál mi is fontosnak tartjuk, hogy történelmi kérdésekről beszéljünk. Nemcsak a saját munkánkban, de a fesztiválunkra meghívott előadásokon keresztül is. Különösen fontos, hogy ne ragadjunk le az uralkodó narratíváknál. Például a roma holokauszt nagyon fontos téma, de gyakran minden mást elfed, mintha a romák és szintik üldöztetése csak a második világháború alatt Németországban történt, aztán véget is ért volna. Néhány évvel ezelőtt meghívtunk egy előadást a jeni népi társulatról. A jeni egy vándorló, félig roma, félig zsidó közösség. A svájci hatóságok a hetvenes években kiemelték a gyerekeket a családokból, és az anyákat, illetve a nagykorú lányokat sterilizálták. Miután a biológiai népi társulásra fény derült, a svájci kormány

titkosított minden információt, fizetett valamennyi kártérítést az érintetteknek, és azóta senki sem beszél róla. Sónia is említette, és mi is fontosnak tartjuk, hogy más történeteket mutassunk meg, olyan történeteket, amelyek nem ismertek vagy el vannak hallgatva. Még emberjogi szervezetek és kisebbségi mozgalmak esetében is megfigyelhető, hogy néhány „jelentős eseményre” fókuszálnak, mint a holokauszt, de ha csak ezekkel foglalkozunk, akkor elfelejtjük a kisebb történeteket, amelyek szintén részei a történelmünknek.

S. S.: A művészet jó eszköz arra, hogy kevésbé látható valóságokat mutassunk meg, de amikor arról beszélek, hogy különböző kisebbségi létformák érdekelnek, akkor ezt nemcsak kulturális vonatkozásban értem, hanem politikailag és társadalmilag is. Hogyan tudunk másképp gondolkodni, másképp élni? Fontos a sokféleség, különben csak az uralkodó fehér, nyugati gondolkodásmódot ismétljük és termeljük újra, ami rendszerszinten áthat mindent, az elménket és a testünket is. Tudjuk, hogy nem akarunk ezzel az igazságtalansággal együtt élni, de hogyan tudunk kiszabadulni a hegemon gondolkodásnak ebből az egysíkú és zárt börtönéből? Ezért is érdekel, hogyan él Fernanda mint egy nagyon szegény térségből származó transzszexuális ember. Tegnap üzenetet küldött nekem (most már van mobilja, eddig nem volt): „Nem tudom, túléljük-e a koronavírust, de ha bárki kérdez felőlem, mond meg neki, hogy nagyon boldog ember voltam.” Annyi agresszió éri, mégis arról beszél, hogy mennyire boldog, mennyire szeret élni. Ez fantasztikus! A világon Brazíliában a legmagasabb a transzszexuális emberek ellen elkövetett gyilkosságok száma. Törzsi vezetőket ölnek meg az Amazonas térségében. Nem igaz, hogy faji demokrácia vagyunk; nem tudunk jól együtt élni. Ezért fontos, hogy megtanuljunk másképp élni, hogy ellenálló képességet és kitartást tanuljunk.

E. K.: Ehhez kapcsolódva szerettem volna a Független Színház egyik első köztéri intervencióját, a *Szemétálmok* megemlíteni. Ez választ adhat Sónia korábbi, a roma és az őslakos közösségek közötti párhuzammal kapcsolatos kérdésére is, főleg ami a túléléshez és az ellenálláshoz szükséges tudást illeti. A *Szemétálmok* a lomizókról szól, olyan emberekről, akik életvitelszerűen úzik az „informális hulladékgyűjtést” nemcsak Budapesten, de más magyar városokban is. Néhány éve a lomtalanításokat egy hatósági rendelet következtében a megszűnés fenyegette, ami a lomizókat – nagyjából ötvenezer embert – a megélhetésétől fosztott volna meg. A Független Színház ez ellen tiltakozva hozta létre a *Szemétálmok*at. Rodrigo is említette már, hogy az oktatáshoz való hozzáférés nagyon egyenlőtlen Magyarországon, de ezen kívül sok olyan tudás van, amit az iskolarendszer nem kezel tudásként, noha szükségesek a túléléshez. A lomizóktól például nemcsak a hulladék újrahasznosításáról, hanem a nagyvárosi létbizonytalanság kollektív túléléséről, az önszerveződésről is tanulhatunk, életvitelük a közösségi ellenálló képesség bizonyítéka. Érdekes példa lehet arra, hogy hogyan tudunk a tudásról és a tanulásról másképp gondolkodni.

A magyarországi helyzet kapcsán sokat foglalkoztat az, hogy úgy látom, egyre nehezebb nyíltan beszélni az identitásainkról – a szót tudatosan többes számban használom, mert mindannyiunknak több, nem egyetlen identitása van. Számomra túl nagy ez a csend. Nem tudom, Márton és Rodrigo, ti hogy látjátok ezt. Ezért is tartom fontosnak a Független Színház munkáját, mert kevés roma színház van ma Magyarországon, amely meg tudja törni ezt a csendet. Nagyon kevésféle hangot hallunk, és ez óriási probléma nemcsak társadalmi szinten, hanem a kultúra terén is. Ha belegondolunk,

hogy a színházak vagy akár a függetlenek milyen színházat csinálnak Magyarországon, akkor felmerül a kérdés, amelyet Sónia is feltett: hol van lehetőség arra, hogy más történeteket meséljünk el, más történelmekről beszéljünk, és együtt gondolkodjunk arról, hogy hogyan lehetne másképp élni – és mindezt úgy, hogy közben nem termeljük újra azokat az előítéleteket és hierarchiákat, amelyekkel felnőttünk? Nagyon zavar a különbözőség körül uralkodó csend, mert számomra elnyomást, elhallgattatást jelez.

E. L.: A csend, a hallgatás, amit említesz, a brazil faji demokrácia metaforája: azt próbálja elhíttetni velünk, hogy Brazíliában nincs rasszizmus, mert egy fajilag vegyes (mixed race) társadalomban élünk. Ez az a hivatalos narratíva, amely megölte a hangot, amely elhallgattat és elnyom számtalan más hangot és történelmet, és amelyet egyszerűen nem támogathatunk tovább.

I. G.: Mi is tapasztaltuk ezt a csendet, de aztán egyre több csoport kezdett különböző területekről (színház, antropológia, szociológia) kisebb mozgalmakba szerveződni. Most már nincs csend vagy hallgatás, mert ha valaki mond valamit a fekete közösségről, akkor van valaki más, aki tud róla, és a közösség tagjaként felszólal. Nem áltathatjuk többé azzal magunkat, hogy harmóniában élünk. São Paulóban transzszexuális színészek és színésznők csinálnak performanszokat, színházi előadásokat – a kisebbségeket nem lehet többé elhallgattatni, mert azok teret követelnek maguknak. Még mindig csodálkozunk ezen, pedig ennek teljesen normálisnak kéne lennie. A csend már csak az elnökünk és a hívei fejében uralkodik, akik továbbra is ragaszkodnak ehhez a képzeletbeli nemzethez, és azt állítják, hogy rasszizmus, szexizmus és transzfóbia nem létezik.

B. R.: Még egy valamit ahhoz, amit Kati mondott Magyarországról. Igaz, hogy egyre kevesebbet beszélünk az identitásról, alapvetően egyre kevesebbet beszélünk. De európai szinten a roma közösségekben a storytelling a virágkorát éli. Sokat beszélünk, nemcsak művészek, hanem hétköznapi emberek is. Ebben rengeteget segít a Facebook, az Instagram, ahol nemcsak az aznapi ebéd jelenik meg, hanem egyre többen mély sztorikat osztanak meg, és ezek a személyes történetek új narratívákat, új darabokat inspirálhatnak. Szeretnék visszatérni Sónia kérdésére is azzal kapcsolatosan, hogy mit tanulhatunk roma emberektől a művészet terén.

A Független Színház munkájában mindig meghatározó volt a formai kísérletezés. A koronavírus kitörése előtt éppen az egyik legjelentősebb kortárs roma dráma, a *Kosovo mon Amour* bemutatását terveztük. A kijárási korlátozás után megpróbáltunk a hátrányból előnyt kovácsolni, és arra kértük a színészeket, hogy mindenki otthon, a mobiltelefonjával rögzítse a szerepét, majd ezeket a felvételeket összevágtuk, és egy online színházi videosorozattá szerkesztettük. Azóta több színház is átvette ezt a formát, ami azt mutatja, hogy a fősodor művészi szempontból is tud tőlünk tanulni, hatással tudunk lenni arra, hogyan csinálnak mások színházat.

Zárásképpen: igyekszem optimista lenni – mindenféle helyzetben. Bízom abban, hogy még hosszú évekig fogunk alkotni a munkatársaimmal, és hogy változást tudunk generálni a szűkebb-tágabb közösségeink számára. Hinnem kell, hogy az identitás érték, és az erről való kommunikáció is érték.

E. L.: Szívesen folytatnám még ezt a beszélgetést, és tudnék meg többet a Független Színházról és más roma művészekről, színházakról Magyarországon. Van önkárosítás, van szegénység, de vannak „szemétálmok” is. Erről a Racionais MC's egyik híres hiphopszáma jut eszembe, amiben arról

énekelnek, hogy „ne veszítsd el a hited, még a szemétdombon is nyílik virág”. Nem romantizálva, persze! Izgalmas volt veletek beszélgetni, megismerni a hasonlóságokat és különbségeket. Arról gondolkozni, hogyan tudunk túlélni egy olyan időszakban, amikor sokan mondják, hogy nem fog sikerülni, vagy ha mégis, akkor majd ők elmondják a történetünket. Én pedig azt mondom, nem, az én történetemet én mesélem el. Nagyon fontos megérteni az önreprezentáció lehetőségét.

A beszélgetést kezdeményezte, szerkesztette és fordította Erdődi Katalin.

Sónia SOBRAL művészeti menedzserként és kurátorként dolgozik elsősorban a kortárs tánc területén. Közel húsz éven át koordinált Brazíliában országos projekteket. Jelenleg a Centro Cultural São Paulo tánckurátora.

A **Független Színház** társadalmi kérdésekkel, főleg roma és interetnikai témákkal foglalkozik, a hazai színházi fősodorban csak ritkán jelennek meg. Kulcsfontosságú számukra az önreprezentáció a színpadon, ami azt jelenti, hogy roma közösségek beszélnek saját magukról a saját szempontjaik alapján, az általuk relevánsnak tartott történeteket és információkat osztják meg, ily módon érzékenyítik a többségi társadalmat. A Független Színház Európa-szerte számos roma színházzal dolgozik együtt, amelyek többnyire elszigetelten és állandó támogatás nélkül működnek. (Államilag támogatott roma színház csak Oroszországban, Szlovákiában és Ukrajnában működik. Noha az Európai Unió számára állítólag fontos a multikulturalizmus, az európai roma színházak többnyire függetlenek, nincs állandó támogatásuk.) Ezért néhány éve a stáb egy nemzetközi hálózat kiépítésén dolgozik, és Budapesten minden évben megrendezi a „Roma hősök” színházi fesztivált, ahol a roma közösségek sokszínű művészeti munkáját és kulturális értékeit mutatják be. Oktatási programot is szerveznek, amellyel az egyetemektől a szegregátumokig sok és sokféle közösségekben vannak jelen. Az alapító és művészeti vezető, **BALOGH Rodrigó** huszonhárom éve foglalkozik színházzal, pályáját színészként kezdte, majd rendezőként folytatta. **ILLÉS Márton** dramaturgként, trénerként és pályázatiíróként működik közre a Független Színház munkájában.

A **Legítima Defesa** neve önvédelmet vagy legitim védelmet jelent. A Brazíliában működő kollektíva kizárólag fekete művészekből (színészekből, zenészekből, performerekből és egy DJ-ből) áll. Munkájuk központi eleme az önreprezentáció, interszekcionális⁴ és transzdiszciplináris⁵ megközelítéssel lépnek fel az elnyomás, a fehér felsőbbrendűség, a rasszizmus, a szexizmus és a kolonializmus ellen, amihez különböző művészeti formákat és nézőpontokat ötvöznek. A Legítima Defesa társalapítója a színházrendező és DJ **Eugênio LIMA**, aki Északkelet-Brazíliából származik, de 1984 óta São Paulóban él, ahol utcatáncosként, majd hiphop DJ-ként kezdte a pályafutását. Később a hiphopot színházzal ötvöző Núcleo Bartolomeu de Depoimentos, majd a rendőri erőszak és rasszizmus ellen művészettel és aktivizmussal fellépő Frente 3 Fevereiro kollektívák tagjaként dolgozott. **Iramaia GONGORA** táncos, előadóművész, a Legítima Defesa menedzsere és a Frente 3 Fevereiro társalapítója.

ERDŐDI Katalin független kurátor és dramaturg, a kortárs előadó-művészet és képzőművészet határmezsgyéjén dolgozik. Jelenleg Bécsben él, de Magyarországon és nemzetközileg is aktív.

-
- 4 Az interszekcionalitás fogalmát Kimberly Crenshaw fekete feminista jogászhoz vezette be a társadalomtudományi diskurzusokban, hogy a különböző társadalmi egyenlőtlenségek, hierarchiák és hatalmi relációk – mint például az osztályhelyzet, a faji vagy etnikai hovatartozás, a társadalmi nem (gender) – közötti dinamikus kölcsönhatást értelmezze. Az útkereszteződés (intersection) metaforáját használva mutatott rá arra, hogy ezek az identitáskategóriák gyakran metszik egymást, azaz a társadalmon belül vannak olyan csoportok, például a fekete nők, akik többszörösen kisebbségi helyzetben vannak, és ennek a pozíciónak a sajátosságait, illetve következményeit (pl. halmozott diszkrimináció) fontos figyelembe venni. Az interszekcionális megközelítés mind tudományos, mind művészeti területen tudatosan vizsgálja és teszi láthatóvá a faj, osztály és társadalmi nem ezen összefüggéseit.
- 5 Transzdiszciplináris megközelítés alatt azt az alkotómunkát értem, amely nem sorolható egyértelműen egy adott művészeti területre, hanem a különböző művészeti ágak, műfajok és formák közötti határokat szabadon átlépi, ezeket feszegeti. Formanyelve szempontjából kísérletező, gyakran újító és nehezen kategorizálható.

Független Színház: Falunap. Fotó: Vincze Alina

